

Іваницька М. Л.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МІСЦЕ ОСОБИСТОСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА В УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИНАХ

У статті розглядаються основні періоди в історії українсько-німецького перекладу у поєднанні з висвітленням ролі особистості перекладача: 1) кінець 19-го – поч. 20-го ст. – перше ознайомлення / вплив західно-українського мультикультурного середовища; 2) радянська доба / ідеологічна мотивація; 3) популяризаторська діяльність А.-Г. Горбач; 4) сучасна Україна у відтворенні молодих перекладачів.

Ключові слова: художній переклад, літературні взаємини, особистість перекладача.

В статье рассматриваются основные периоды в истории украинско-немецкого перевода и роль в этом процессе личности переводчика: 1) конец 19-го – нач. 20-го века – первое ознакомление / влияние западноукраинской поликультурной среды; 2) советская эпоха / идеологическая мотивация; 3) популяризаторская деятельность А.-Г. Горбач; 4) современная Украина в отображении молодых переводчиков

Ключевые слова: художественный перевод, литературные контакты, личность переводчика.

The article studies the roles of translators within the main periods of the history of Ukrainian-German translation: 1) late 19th to early 20th century – introduction / influence of the West-Ukrainian multicultural milieu; 2) Soviet era / ideological motivation; 3) popularizing effect of translations by A.-H. Horbach's; 4) contemporary Ukraine in the representations of young translators.

Key words: literary translation, literary contacts, translator's personality.

Розвиток будь-якої національної літератури неможливий без контактів із іншими літературами, які відбуваються в першу чергу завдяки перекладам. За останні кілька десятиліть завдяки Інтернету читачі мають змогу швидше знайомитися із надбаннями інших літератур, але й з перекладами різної якості. Перекладознавці та літературознавці дещо відстають від темпу міжлітературних контактів, напр., сучасні українсько-німецькі літературні взаємини комплексно ще не вивчалися.

Наукова проблема полягає у тому, що прийшов час розглянути як центральний важіль міжлітературних взаємин особистість перекладача. **Метою** роботи є осмислення місця художнього перекладу 20-го – початку 21-го століття в українсько-німецьких культурних взаєминах, що видається нам **актуальним** для створення загальної картини літературного процесу обох країн та визначення ролі перекладача у цьому процесі. **Предмет** дослідження – художні переклади з української німецькою, **об'єктом** дослідження виступає особистість перекладача як міжкультурного посередника.

Історію перекладу української літератури німецькою мовою досліджували небагато літературознавців і ще менше – перекладознавців. У контексті нашої розвідки варто назвати роботи Я. Лопушанського, О. Матвіїшин, А.-Г. Горбач, Я. Погребенника, котрі все ж займалися лише перекладами кінця 19-го – першої половини 20-го століття [2; 4; 5; 7; 8]. Про сучасний стан українсько-німецьких літературних взаємин можна скласти враження лише на основі небагатьох статей у періодиці та Інтернеті. Тому наше дослідження є **новим**.

Не ставлячи собі за мету вивчити питання у деталях, розглянемо основні періоди зацікавлення українською літературою у німецькомовному світі, українських авторів, що найбільше перекладалися німецькою, та рушійну силу міжлітературних контактів – перекладачів.

Найбільше німецькою мовою перекладено творів Т. Шевченка. Перші німецькі переклади віршів Шевченка зробив у 1870 р. тірольський поет Георг Обріст, що працював учителем у Чернівцях. Він з великою симпатією сприймав народні ліричні мотиви поезії Т. Шевченка, але буквалістична тенденція його перекладів, огріхи в німецькій стилістиці і велика кількість залишених без перекладу українських реалій роблять ці переклади практично недоступними для німецького читача [1, с. 46]. За цими першими перекладами послідували роботи, виконані різними перекладачами, серед яких систематично займалася творчістю поета німецька письменниця і літературознавець Юлія Віргінія. Вона видала його вибрані поезії, публікувала переклади у щорічних літературних збірках “Хенієн-Алманаш”. На рубежі століть Т. Шевченка перекладали продовжувач його традицій Іван Франко та буковинець С. Шпойнарівський. У зв'язку з 50-річчям з дня смерті Т. Шевченка в 1911 і 1912 роках в німецькій пресі з'явилась велика кількість статей про життя і творчість Кобзаря, котрі дали поштовх до нових, хоча спорадичних перекладів. Усі названі перекладачі займалися творчістю українського поета за покликом серця, тобто, аксіологічні орієнтири особистості перекладачів знаходилися у полі поцінування його лірики.

Серед українських класиків рубежу століть німецькомовному читачеві відомі також імена Лесі Українки та Михайла Коцюбинського, їхні твори з'явилися в періодиці в перекладах Ольги Кобилянської. А перші значні критичні розгляди творчості Лесі Українки в німецькій пресі належали перу того ж Іван Франка. Особистості І. Франка та О. Кобилянської ми розглядаємо як мультикультурні, котрі найповнішою мірою зуміли відтворити одну культуру для реципієнтів іншої. В 1921 р. в Берліні була опублікована книга “З країни колосків. Українська лірика” що вмішувала переклади німецької поетеси А. Ш. Вуцькі. В 1947 р. у НДР вийшла окремим виданням у перекладі Е. Берманна драматична поема “Лісова пісня”. Твори М. Коцюбинського часто і багато перекладали німецькою мовою, переклади були включені у збірки “Українські оповідання” та “Українські оповідачі”, а у Відні в перекладі В. Горошовського вийшла окремим виданням збірка новел М. Коцюбинського під назвою “Для загального добра”. Всі ці перші публікації викликали широкий відгук в німецькій пресі. З'явилося багато рецензій в німецьких та австрійських газетах і журналах (напр., “Neues Wiener Tageblatt”, “Wiener Abendpost”), в яких вказувалося на блискучу літературну майстерність українського письменника та витонченість і глибину

психологічних характеристик, щирий ліризм описів і пейзажів, виняткову, своєрідну архітектоніку і яскравість викладу [7, с. 276].

Варто звернути увагу на постать перекладача, вихідця з Галичини, австрійського журналіста і перекладача Вільгельма Горошовського, котрий став, по суті, одним із перших серйозних популяризаторів української літератури на теренах німецькомовних країн. Крім спадщини М. Коцюбинського він перекладав також твори І. Франка, І. Н.-Левицького, Ю. Федьковича, В. Стефанника, Б. Грінченка, А. Кримського та ін. Брався В. Горошковський і за твори Т. Шевченка, але опублікував лише "Заповіт", в одному з листів звертався до М. Коцюбинського "Чи не знайшовся б серед українців меценат, який би взявся видати Шевченка в моєму перекладі?" [6, с. 116], що свідчить про безкорисливість та відданість справі перекладу.

В радянську добу Т. Шевченко, як і Лесі Українка, перекладався завдяки його славі революціонера і соціального борця, завдання перекладу виконували найвідоміші, але довірені поети, напр., один із визнаних поетів НДР Еріх Вайнерт. Можна припустити, що мотиви перекладу були скоріше ідеологічного гатунку. Так, у 1951 р. в Берліні вийшла збірка "Die Gaidamaken und andere Dichtungen". Тоді ж у Москві (!) був уперше повністю виданий німецькою мовою "Кобзар" з ґрунтовною передмовою і докладними примітками за редакцією відомого німецького письменника та літературознавця А. Курелли. Завдання німецьких поетів-перекладачів "Кобзаря", – пише А. Курелла в передмові, – полягає в тому, щоб передати німецькому читачеві революційний і, в той самий час, глибоко ліричний лад думок і образів великого українського поета. Це нелегко було зробити, тому що "німецька поезія ніколи не створювала нічого схожого ... В німецькій мові не вистачало поетичних засобів для відтворення шевченківської мови. Німецька поезія 30-60-х років далеко стоїть від Шевченка", твердить автор [цит. за 1, с. 51]. Звичайно, схоже і за революційністю, і за ліричністю у німецькій літературі було (той же Г. Гейне), але цю фразу А. Курелли можна оцінити з одного боку як жест визнання величчя поета великого народу дуже великої та сильної дружньої країни СРСР, а з іншого боку – як непряме визнання суттєвих міжкультурних відмінностей між українською літературою з-під пера Т. Шевченка та німецькою літературною традицією часу соціалістичного реалізму. Еріх Вайнерт перекладав також поезії Івана Франка (лірична збірка "Ich sehe ohne Grenzen Felder liegen" та поема "Sturm im Tuchla-Tal"), його переклади вважаються кращими німецькомовними перекладами класичної української літератури, вони виконані в основному з оригіналу, іноді за допомогою німецького чи російського підрядника.

Підсумовуючи період початку – середини 20-го століття, можна стверджувати, що перше зацікавлення проявили до української літератури письменники і поети, котрі так чи інакше стикнулися з нею географічно, тобто ті митці, котрі проживали на Буковині чи в Галичині, на етнічних українських територіях, котрі належали німецькомовній Австро-Угорщині. Таким чином, мультикультуралізм цього краю дозволив розвинутися тут толерантності до чужого та здатності захоплюватися ним, на відміну від царської Росії, де українська книга на той час була заборонена. Цей період українсько-німецьких літературних взаємин можна вважати першим – ознайомлювальним – періодом, котрий відбувся завдяки приналежності Західної України до європейського культурного простору Другий – радянський – період, вважатимемо швидше періодом ідеолого-соціального замовлення.

Разом із тим у Західній Німеччині з'являється постать, котра самотужки серйозно підняла рівень культурного трансферу з України до Німеччини. Це Анна-Галя Горбач – перекладач, перекладознавець і літературознавець, що належить до найвідоміших і найактивніших особистостей у німецькому культурному світі. Протягом десятиліть проживаючи в Німеччині, А.-Г. Горбач своєю подвижницькою діяльністю популяризатора української літератури вносила неocenний вклад у формування увявлені німецькомовних читачів про Україну. За висловом її колеги по перу перекладача А. Кратохвіля, А.-Г. Горбач була "надзвичайним і повноважним перекладачем", "найкомпетентнішою амбасадоркою української культури на Заході" [3]. У творчому доробку А.-Г. Горбач понад 50 окремих видань перекладів, у тому числі антології: "Wilde Steppe. Abenteuer. Kosakengeschichten" ("Дике поле. Пригоди. Козацькі історії", 1974); "Stimmen aus Tschernobyl" ("Голоси з Чорнобиля", 1996), "Ein Rosenbrunnen: Junge Erzähler aus der Ukraine" (антологія молодих письменників "Трояндовий колодязь" із текстами Б. Жолдака, Ю. Андруховича, О. Ульяненка, 1998), "Die Kürbisfürstin" (феміністична проза "Гарбузова княгиня", 1999), "Die Stimme des Grasses" (антологія української фантастики "Голос трави", 2000). Об'єктом її перекладацьких зацікавлень були твори як класичної української літератури ("Тіні забутих предків", "Фата моргана" М. Коцюбинського, "Кам'яна душа" Г. Хоткевича, "Маруся" Марка Вовчка, "Чорна рада" П. Куліша) так і сучасних авторів (поезія Ю. Андруховича І. Римарука, Л. Костенко, В. Кордуна, В. Герасим'юка, проза В. Шевчука), твори різних жанрів і стилів, усе те, що репрезентує розмаїття української культури, є вагомим внеском в європейську літературу, і водночас по-справжньому може зацікавити сучасного німецького читача. Молодий читач мав змогу ознайомитися з "Лісовими казками" О. Іваненко, повістями А. Чайковського, закарпатськими народними казками. Особливо популярністю серед німецької молоді користувалась антологія козацьких оповідань "Дике поле", до якої увійшли фрагменти з "Чорної ради" П. Куліша, "Марусі" М. Вовчка, оповідання О. Бердника, Вас. Шевчука та ін.

У своїй діяльності перекладачки та видавчині української літератури вона завжди прагнула автентичності і намагалася встановити безпосередній контакт із сучасними авторами, літературними критиками та перекладачами. А.-Г. Горбач написала цілу низку статей про твори українських письменників для багатотомного видання про світову літературу "Kindlers Neues Literaturlexikon". Таким чином, саме вона почала системно знайомити німецькомовного читача із сучасною українською літературою і дала поштовх для того, щоби у час після розпаду Радянського Союзу німецька читацька аудиторія змогла виокремити самотужку українську літературу зі списку "колишніх радянських". Патріотка заснувала невеличке видавництво "Brodina-Verlag", назвавши його так в честь свого рідного села в Карпатах. Особливо важливими публікаціями цього видавництва були німецько-українська читанка "Die ukrainische Literatur entdecken" (2001), з творами українських письменників, що стали віхами історії нашої культури, та книга "Die Ukraine im Spiegel ihrer Literatur" ("Україна у дзеркалі її літератури", 2002), котра висвітлює цікаві аспекти українсько-німецьких літературних зв'язків. Оскільки А.-Г. Горбач – доктор філології,

то її літературознавчі розвідки мають особливу вагу. Так, напр., розділ “Гете у житті і творчості Василя Стуса” свідчить про старанну аналітичну роботу авторки та збирання по крихтах тих надбань, котрі пов’язували дві рідних для неї країни. Цікавий матеріал авторка подає також і про українські теми у творчості німецькомовних авторів (Л. ф. Захер-Мазоха, К.Е. Францоца). Отже, крім перекладацької діяльності учена займалася науковими пошуками, знайомлячи європейських науковців з Україною.

Саме переклади А.-Г. Горбач 90-их років проторували шлях для успішної рецепції у Німеччині молодих українських письменників, якими поступово зацікавилися солідні німецькі видавництва. А.-Г. Горбач була, мабуть, однією із останніх активних діячів того покоління українців, котре емігрувало з України між першою та другою світовими війнами і прагнуло популяризувати українську культуру у світі. Разом із нею відійшла у вічність епоха цих патріотів. На зміну цьому поколінню прийшло молоде, але вже не українців, а німців чи австрійців, доля котрих так чи інакше пересіклася з Україною у перші роки її незалежності.

Малу українську прозу та поезію успішно перекладає А. Вольдан, котрий видав німецькою кілька антологій регіональної літератури, залучаючи до них і твори українських митців, (напр., збірка “Galizien” про мультикультурну літературу Галичини). У 2003 р. поважне німецьке видавництво “Suhrkamp” опублікувало у перекладі А. Вольдана збірку есеїв “Остання територія”, яка, по-суті, відкрила Андруховича-прозаїка та есеїста для дуже широкого загалу німецькомовних читачів, порівняно із невеликими накладками видавництва А.-Г. Горбач. У 2004 р. А. Вольдан уклав антологію української літератури сьогодення під назвою “Zweiter Anlauf” (“Друга спроба”), котра представила 8 авторів, серед яких поряд з уже відомими для німецькомовної публіки Ю. Андруховичем та О. Забужко, були представлені поети Г. Петросаняк, Н. Білоцерківець, С. Жадан, Т. Гаврилів, письменники і публіцисти М. Рябчук і Т. Прохасько. Його стараннями у 2008 р. в Австрії видано також томик “Львів”, де підбірка авторів відображає всю багатокультурну історію цього міста. Українську культурну складову представляють М. Шашкевич, Ю. Андрухович, В. Неборак, І. Франко, Ю. Винничук, Б.І. Антонич, В. Симоненко, Л.І. Крушельницька, І. Крип’якевич, П. Карманський, М. Рябчук, Т. Гаврилів, М. Савка, Ю. Прохасько, Т. Возняк. Як бачимо, А. Вольдан вивчив палітру української літератури, він став за останнє десятиліття знавцем як української культури, так і суспільно-політичного життя. Як науковець він опублікував цілу низку статей, пов’язаних із ландшафтом галицької літературної сцени у діахронії, проблемами міжкультурних відносин, регіональної ідентичності, культурних стандартів в Україні та перекладу, рецепції української літератури у німецькомовному просторі [10].

Серед молодших перекладачів варта уваги Сабіне Штьор, котра у 2000 – 2003 р. працювала керівником відділу преси та роботи з громадськістю посольства ФРН у Києві. Вона вивчала у Майнці славистику та східно-європейську історію, у 1990 р. провчилася один семестр у Сімферополі, куди пізніше почала зорганізовувати екскурсії, досить швидко опанувала українську мову та зацікавилася нашою культурою. Проходячи мовну практику у Львові, познайомила із молодією літературною сценою і взялася перекладати твори Ю. Андруховича, а пізніше С. Жадана та Л. Дереша. Її стараннями у видавництві “Suhrkamp” вийшли друком такі досить важкі для перекладу романи, як “Московіада”, “Перверзія”, “Рекреації”, “Дванадцять обручів”, “Депеш Мод”, “Гімн демократичної молоді”, “Культ”. Критики, перекладознавці та публіка задоволені високим рівнем перекладів, “Frankfurter Allgemeine Zeitung” дала їм найвищу оцінку – блискуче [9].

Подібний творчий шлях пройшла Клаудія Дате, котра вивчала перекладознавство (у німецько-російському та польському напрямках) у Ляйпцігу, кілька років поспіль працювала лектором Німецької академічної служби обмінів у вишах Києва і теж пройнялася повагою до української мови, вивчила її та почала працювати над перекладацькими проектами. За останні роки видала переклади С. Жадана, О. Ірванця, Т. Малярчук, С. Андрухович.

Підсумовуючи короткий огляд німецько-українських літературних взаємин, можна зробити висновок, що в іншій культурі країну репрезентують не стільки спорадичні переклади, скільки цілеспрямована праця перекладачів, котрі забезпечують якість перекладу та його рецепцію чужомовним реципієнтом завдяки поступовому пізнанню літературного процесу вихідної культури.

Література:

1. Бабич В. С. Твори письменників Радянської України у зарубіжних виданнях. – К. : Редакц.-видавничий відділ Книжкової Палати УРСР ім. І. Федорова, 1977. – 268 с.
2. Горбач А. Г. Українська література в післявоєнних перекладах // Сучасність. – 1963. – Ч. 1 – С. 40-55.
3. Кратохвіль А. Надзвичайний і повноважний перекладач // Критика – 08. 07.2011. – С. 45.
4. Лопушанський Я. М. Рецепція української літератури у німецькомовному світі. Автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.01.05 / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2000. – 20с.
5. Матвішин О. М. Українська проза початку ХХ століття в перекладах німецькою мовою : лінгвокультурний вимір. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 – Київ, 2001. – 20 с.
6. Михайлюк В. Г. Твори М. Коцюбинського в німецьких перекладах та критиці // Радянське літературознавство. – 1975. – № 3. – С. 75-82.
7. Погребенник Я. М. Українсько-німецько-австрійські літературні зв’язки кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Українська література в загальнослов’янському і світовому літературному контексті – К. : Наук. думка, 1988. – Т.3. – С. 220-276.
8. Horbatsch A.-H. Ukrainische Literatur in deutschen Übersetzungen // Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart. – München, 1963. – S. 109-114.
9. Pressestimmen zum Roman “Moskoviada” von Juri Andruchowytsh. Електронний ресурс : http://www.suhrkamp.de/buecher/moscoviada-juri_andruchowytsh_46312.html
10. Woldan A. Zur Rezeption der ukrainischen Literatur im deutschen Sprachraum // Österreichische Osthefte. – 2000. – Jg. 42 – Н. 3-4. – S. 609-618.